

Пфайфер Євген Владиславович

Значення політичної дії в теорії радикальної демократії

УДК 323.2

DOI [https://doi.org/10.24195/2414-](https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-6.2)

9616.2024-6.2

Пфайфер Євген Владиславович
аспірант кафедри політології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, Київ, Україна
ORCID: 0009-0006-1505-349X

У статті представлені результати комплексного дослідження наукових поглядів класиків теорії радикальної демократії щодо розуміння політичної дії та її значущості у функціонуванні демократії. Актуальність даного дослідження обумовлюється, з одного боку, браком наукових розробок обраної проблематики у вітчизняних наукових колах, а з іншого, – безпосереднім зв'язком радикалізації демократії в теоретичному вимірі з практичними спробами посилити політичну участь громадян у публічних процесах наприкінці XX – на початку XXI століть в усьому демократичному світі. Мета дослідження полягає у розкритті суті політичної дії крізь призму наукових поглядів теоретиків радикальної демократії. Ця мета деталізується низкою завдань: виявити специфіку політичної дії в межах радикально-демократичного підходу; розкрити її контрарерсійний зміст через поняття конфлікту; проаналізувати її відмінність від політичної дії в контексті ліберально-демократичної парадигми. Методологічною основою дослідження стали бібліографічний та системний методи, а також структуралістський підхід. Перший використовувався під час аналізу референтної науково-дослідної літератури, другий – в ході її структурування, третій – для транскрибування мисленнєвого процесу теоретиків радикальної демократії. У результаті проведеного дослідження виявлено, що індивідуальна та колективна автономія є умовою реалізації політичної дії, яка, у свою чергу, має бути прямою, а не репрезентованою обраними народом представниками. Політична дія критична за своїм змістом, ставить під сумнів інститути, рішення, практику, завдяки чому переосмислюються політичні процеси та адаптуються до оновлених соціальних запитів. В основі радикальної демократії – соціальний конфлікт, він і запускає соціально-політичну динаміку. Радикальна демократія самокритична, що дозволяє їй ініціювати процес перегляду правил і соціальних інституцій, через які автономія демократичних суб'єктів може формуватися та функціонувати.

Ключові слова: теорія радикальної демократії, політична дія, конфлікт, ліберальна демократія, політична участь, політичні інститути.

Вступ. «Радикальна» демократія створюється на протизага «традиційної» теорії демократії. Під останньою розуміється сучасна ліберальна демократія, тобто «представницька система, заснована на виборчій конкуренції», де «вибори організовуються навколо конкуруючих політичних партій» і де «громадяни захищають свої інтереси, реалізуючи свої політичні права, зокрема, голосуючи за представників» [1, с. 115]. Це інституційна схема суперечить демократичним ідеалам свободи та рівності, які стверджує радикальна демократія, прагнучи «... більш повного виконання демократичних цінностей, яких не може досягти виборча конкуренція» [1, с. 115].

Таким чином, радикальна демократія є радикалізованою демократією, більш демократичною демократією, демократизацією демократії. У цьому широкому розумінні радикальна демократія є частиною довгострокової траєкторії: фактично від свого народження ліберальна демократія була об'єктом численної критики щодо її обмежень і неадекватності, що спонукало як до протестних рухів, так і до боротьби за демократизацію її інститутів [2]. Однак, поняття «радикальна демократія» з'явилося нещодавно: воно утвердилося з 1980-х років відповідно до вимог демократизації, відновлених протестними рухами 1960-х років, розривом з концепцією емансипації, панівною у XX столітті,

позначений марксизмом на ідеологічному рівні та етатизмом на рівні державної політики. Таким чином, вона позначає пошуки нової емансипаційної перспективи, беручи до уваги неадекватність попередніх проєктів, пошуки, які, згідно зі синтетичним визначенням, запропонованим С. Чемберсом, «артикулюють марксистську критику капіталізму з республіканським акцентом на політичній участі» [3, с. 41].

Принциповим для реалізації радикальної демократії постає акт, політична дія. Вона є тим необхідним фундаментом, без якого подолати вади ліберальної демократії неможливо.

Мета та завдання. Саме тому мета цього дослідження полягає у розкритті суті політичної дії крізь призму наукових поглядів теоретиків радикальної демократії. Ця мета деталізується низкою завдань: виявити специфіку політичної дії в межах радикально-демократичного підходу; розкрити її контрарерсійний зміст через поняття конфлікту; проаналізувати її відмінність від політичної дії в контексті ліберально-демократичної парадигми.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження стали бібліографічний та системний методи, а також структуралістський підхід. Перший використовувався під час аналізу референтної науково-дослідної літератури, другий – в ході її структурування, третій – для тран-

скрибування мисленнєвого процесу теоретиків радикальної демократії.

Результати. Радикальну демократію принципово характеризує перевага, яку вона надає політичним діям народу: це активістська концепція демократії. Її можна описати як «радикальну» у тому сенсі, що вона базується на етимологічному корені поняття демократії, яке сприймається буквально: оскільки демократія означає політику, керовану владою (*kratos*) народу (*demos*), вона є демократією доти та в тій мірі, допоки люди здійснюють політичну владу, створюють та скасовують колективні правила та структури. З цієї точки зору, демократія тісно пов'язана з обіцянкою автономії, з емансипаційною вимогою створювати власні закони, підпорядковуватися лише своїм власним правилам.

Це, як підкреслює Дж. Данн, є історичною константою: з часів античності «сила та привабливість демократії походять від ідеї автономії» [4, с. 6]. Прихильники радикальної демократії рішуче дотримуються цієї лінії: так, К. Касторіадіс ототожнює демократію з розгортанням «проєкту автономії» [5], а Ш. Муфф і Е. Лакло вбачають у демократії «вимогу автономії» [6].

У принципі, оскільки вона узгоджується з ідеалом автономії, демократія вимагає політичної активності людей, діяльності, якомога більш розвиненої, у всякому разі, більш розвиненої, ніж у сучасних ліберальних демократіях. Останні видаються лише частково демократичними: з одного боку, верховенство права, ліберального натхнення, обмежує політичну владу народу як нематеріальну [7]; з іншого боку, представницька система організовує «демократичну аристократію», де маси людей повинні «погодитися на владу, а не отримати її» [8, с. 108] відповідно до логіки, яка, як зауважує Г. Арендт є логікою «олігархії» більше, ніж – демократії [9].

З цієї точки зору радикальна демократія є частиною довгострокової критичної траєкторії. Вже Ж.-Ж. Руссо підкреслював недостатність свободи, зведеної лише до «коротких моментів» виборів: «у той момент, коли народ дає собі представників, він більше не вільний» [10, с. 431], оскільки таким чином він відмовляється від автономії, щоб встановлювати власні закони, отже, від моральної свободи, яка єдина робить людину справді господарем самої себе.

У цьому контексті Г. Арендт наголошувала, що оскільки свобода полягає в дії, «політична свобода означає або право брати участь в урядуванні, або нічого не означає» [9, с. 334]. Розширюючи цю перспективу, сучасна радикальна демократія є частиною проєкту радикалізації демократії, повертаючи її до її коріння, до її основ – здійснення влади народом – що перекладається на «вимогу поглиблення демократичної участі» [11, с. 588].

Однак, радикальна демократія не залишається класичною критикою політичного представництва в ім'я активної участі народу у владі. Вона іде далі, підтверджуючи, що політична діяльність людей відіграє центральну роль не лише в демократичному регулюванні, але й у заснуванні демократії. Демократія тут є радикальною в тому сенсі, що вона не має жодної іншої основи чи іншої гарантії, окрім самої себе, окрім здійснення влади народу, який має намір зробити так, щоб демократія жила, існувала, була увічнена, іншими словами, народу, який має намір реалізовувати власну потужність.

Це твердження ґрунтується на культуралістичній і конструктивістській концепції суспільного життя. Будь-яке суспільство розглядається як продукт принципово умовної конструкції, історичного вибору та абстрактних цінностей, які є принаймні частково довільними (оскільки їх неможливо виправдати незаперечним чином), які надають сенсу життю в суспільстві. Соціальні, економічні чи політичні практики пов'язані з цим культурним виміром, із символічним порядком, що складає суспільство. З цієї точки зору, демократія характеризується, насамперед, утвердженням «генеративних принципів» [12, с. 256] – свободи та рівності – які лежать в основі вимоги до дії та участі народу у здійсненні влади [13]. Однак, ці принципи не є самоочевидними: вони передбачають зусилля уяви, акт волі, коротше кажучи, використання автономної влади, що створює цінності, покликані переналаштувати всі сфери людського існування. Таким чином, «демократія є радикальною в тій мірі, в якій її не можна звести до будь-якої метафізичної чи онтологічної основи», так що «проти будь-якої стабільної основи демократія є явним і постійним самовстановленням суспільного життя» [14, с. 19].

Демократія тоді виглядає умовною, об'єктом самозаснування через політичні дії, утвердження принципів рівності та свободи, і водночас вимогою індивідуальної та колективної автономії. Таким чином, К. Касторіадіс підкреслює, що давньогрецька демократія народилася з «розриву» та «історичного творіння», пов'язаного з контекстом соціальних конфліктів, спрямованих на утвердження рівної свободи громадян, що призводить до «визнання факту, що джерело Закону є саме суспільство, що ми створюємо власні закони, з чого випливає можливість поставити під сумнів і піддати сумніву існуючий інститут суспільства» [5, с. 161].

Для сучасного періоду К. Лефор підкреслює «символічну мутацію» [12], втілену в революційному акті добровільного проголошення прав людини: «надзвичайна подія, яка склала декларацію, яка була самопроголошенням, тобто декларацією, в якій люди... виявилися водночас суб'єктами та об'єктами виголошення» [12, с. 51]. Суттєвим є сам акт самоприсвоєння прав, який знаменує

великий символічний розрив: відтепер право не має іншого джерела, окрім діяльності людей, які, отже, вважаються автономними.

Розширюючи цю перспективу, Е. Лакло та Ш. Муфф бачать у декларації прав людини відправну точку триваючої «демократичної революції», основу «нового способу соціального інституту»: цей акт фактично зробив можливим «виробити дискурсивні умови, які зробили б можливим розглядати різні форми нерівності як нелегітимні та неприродні... ось де лежить глибока підризна сила демократичного дискурсу, який би дозволив поширювати рівність і свободу у все більш широким сферах» [6, с. 270]. Таким чином, у політичній сфері якщо спочатку ці заяви були в основному мотивовані занепокоєнням, щоб регулювати політичну владу, вони в той же час встановили умови, які «дозволили лібералізму стати демократизованим», легітимізуючи «жорстоку боротьбу» [7, с. 15], яка ведеться, наприклад, за перехід від виборчого права на основі перепису населення до загального виборчого права, спочатку зарезервованого для чоловіків, а потім, після подальшої боротьби, нарешті відкритого для жінок.

З точки зору радикальної демократії, центральна роль політичної дії полягає не у вирішенні проблем, які виникають спонтанно; навпаки, мова йде про постановку проблем, проблематизацію, сумнів у поточному порядку речей, щоб мати можливість його трансформувати. Завдання полягає в тому, щоб створити «розрив», якщо використувати поняття, розроблене Г. Арендт і підхоплене багатьма прихильниками радикальної демократії: прірва між минулим і майбутнім, між звичайним і нормальним, між нормальним і ідеальним, між авторитетом очевидної необхідності та величезними можливостями, відкритими для автономії [15].

Ця проблематизація соціального передбачає його політизацію через нагадування про його випадковість, про його сконструйований характер, отже, такий, який можна змінювати діями людини. Однак, політизація передбачає «порушення» встановлених норм, призупинення звичного ходу речей, перш ніж вона зможе дати місце «роботі легітимації чи виправдання», спрямованій на автономне встановлення нових колективних правил [16, с. 363]. Автономія передбачає політизацію, яка сама по собі передбачає «поширення демократичної боротьби за рівність і свободу на більшу кількість соціальних відносин» [6, с. 30].

Звідси те значення, яке надає радикальна теорія демократії тому, що К. Лефор називає «полюсом негативності» [12, с. 356], пріоритет, який вона надає критичній, протестній стороні політичних дій, і оцінка конфліктного, агоністичного характеру демократичної практики, задуманої як основний вектор людської автономії. Сучасна радикальна

демократія тут протиставляється руссоїстському засудженню згубного впливу «бриг» і «часткових асоціацій» [10, с. 371] в ім'я єдності народу, а також марксистському ідеалу «суспільства без класів», примиреного суспільства без конфліктів і, зрештою, без політики. Загалом, вона протестує проти будь-якого «акценту, який робиться на гомогенізуючу концепцію народного суверенітету» [11, с. 589]. Навпаки, йдеться про «мислення про поділ і політичну невизначеність як про щось продуктивне, творче та фундаментально демократичне»: до тієї міри, в якій «сама демократія існує лише в тій мірі, в якій поділ виражений і підтверджений... [демократична] політика повинна сприяти і вітати розкол» [14, с. 20–21].

Центральне місце конфлікту в демократії особливо підкреслює К. Лефор, який заходить настільки далеко, що стверджує, що «операція негативу плутається з інститутом політичної свободи» [12, с. 39]: саме через політичний конфлікт, через критику поточного порядку речей, які тільки демократія вважає легітимними, виникає людська та соціальна автономія. Якщо кожне суспільство розділене, принаймні латентно, лише демократія визнає та цінує ці внутрішні відмінності та конфлікти, які їх супроводжують. Дійсно, її інавгураційний акт, самоприсвоєння прав людини, сам по собі є суперечливим через те, що він «відкидає» «визначення правової влади», і тому, що він «заповідає нам» «принцип універсальності, який повертає право до питання про право» [12, с. 51]. Отже, «сутність демократії» полягає в підтвердженні «легітимності дебатів про легітимне та нелегітимне – дебатів обов'язково без гарантії та без терміну» [12, с. 53]. Водночас «демократія виявляє себе як історичне суспільство, суспільство, яке за своєю формою вітає та зберігає невизначеність» [12, с. 25], відкриває нові горизонти для людської автономії та підтримує соціальну та політичну динаміку.

Соціальний конфлікт і символічна невизначеність взаємозалежні й зумовлюють відкриття світу для людської автономії. Тому, підкреслюють Е. Лакло і Ш. Муфф, «конфлікт і розкол... не є ні заворушеннями, які, на жаль, не можна було б усунути, ні емпіричними перешкодами, які зробили б повне досягнення гармонії неможливим... без конфлікту і розколу, будь-яка плюралістична демократична політика неможлива» [6, с. 33]. З цього приводу всі радикальні аналізи демократії погоджуються: «всередині демократії ми повинні залишити місце для агоністичного елементу» [5, с. 182], тому що демократія народжується і зберігається завдяки конфлікту, саме з конфлікту, з агону виникають людська автономія та соціально-політична динаміка.

Активність, притаманна радикальній теорії демократії, перетворюється на недовіру і навіть

недовіру до політичних інституцій, звинувачених у неправомірному обмеженні здійснення демократичної влади, а отже, доступу до індивідуальної та колективної автономії. Особливо це стосується систем ліберальної демократії, чії представницькі системи часто засуджують як такі, що зберігають здійснення повноважень щодо прийняття рішень за елітою та зводять масу людей до пасивної позиції глядачів. Але окрім цих конкретних інституцій, під сумнів ставиться інституційне явище, оскільки саме існування встановлених структур сприяє схильності або навіть зумовленню політичних акторів прийняти певні думки, цінності чи погляди, отже, обмежити здійснення демократичної влади і, таким чином, індивідуальної та колективної автономії.

Радикальна теорія демократії, заснована на підтвердженні історичної випадковості та антропологічного конструктивізму, не може усунути питання інституції, оскільки вона стикається з ключовим питанням: процесами інституційних політичних суб'єктів, здатних давати життя та енергію демократії. Оскільки люди не повинні бути спонтанно демократичними, а стають такими за певних обставин завдяки своїй соціалізації, взяти на себе відповідальність за це є як соціологічною необхідністю, так і головним політичним імперативом. Тому видається необхідним не узгоджувати дію та інституцію, ані усувати одне на користь іншого, а думати й організовувати їх артикуляцію, припускаючи їхню незвідність і непереконаний агонізм.

Теоретики радикальної демократії широко досліджували інституційну та формувальну сферу різноманітних типів політичних дій, таких як колективне обговорення, агоністичне протистояння чи навіть перформативні акти: щоразу мова йде про те, як інтегрувати інституцію в дії, як зробити політичну участь вектором трансформації суб'єктивностей. Рухи, які стверджують, що мають перспективу радикальної демократії, характеризуються реалізацією іншого способу дії, менш розробленого теоретично, але широко розповсюдженого практично: префігуративної дії, спрямованої на повну реалізацію ідеальних принципів в рамках альтернативних структур соціалізації та дії. Дійсно, тією мірою, якою ці структури становлять альтернативні соціалізаційні рамки, вони, ймовірно, стимулюють процес трансформації суб'єктивностей і, таким чином, ініціюють і стимулюють майбутній процес демократичних соціальних змін. Префігуративна дія, отже, має бути конституційною дією, створюючи рамки та структури життя та дії, водночас як інституційна конституція, чий формуючий вплив має функціонувати як творча сила політичної діяльності та відкритості до індивідуальних і колективних змін.

Таким чином префігуративна дія підкреслює вирішальний вимір радикальної демократії: її стверджувана активність поєднується з прагненням до свого роду «революційного конституціоналізму», пошуком, подібним до прагнення Г. Арендт, яка просуває через систему рад «гібридну форму» інституції, «що поєднує текучу складову влади народу з фіксованою інституційною формою» [17, с. 604]. За визначенням неможливо точно зафіксувати деталі таких інституцій, тому що вони повинні адаптуватися до конкретних ситуацій, тому що вони повинні бути підпорядковані творчій силі акторів, які їх надихають, і тому що вони повинні залишатися відкритими для власних реформ відповідно до демократичного вибору, який виражають ці актори. Такі інституції можуть бути й залишатися лише експериментальними, пропонуючи, а не нав'язуючи правила для організації обговорення чи прийняття рішень. Вони не створюють завершеної моделі, вони повинні припустити реальність своєї недосконалості, а отже, законність свого виклику та можливість трансформації.

Висновки. Теорія радикальної демократії пропонує принцип сильнішої та більш безпосередньої участі акторів у прийнятті політичних рішень, що є важливою умовою для здійснення справжнього демократичного контролю, що стосується не лише процесу прийняття рішень, а й процедури та інституційних механізмів, які ним керують. Радикальна демократія, як і префігуративна дія, не є догматичною. Вона фундаментально критична і самокритична, ініціюючи процес перевизначення правил і соціальних структур, через які автономія демократичних суб'єктів може виникати, розвиватися і здійснюватися.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Cohenet J., Fung A. Le projet de la démocratie radicale. Raisons politiques, 2011. № 42.
2. Rosanvallon P. La contre-démocratie. Paris, Seuil, 2006.
3. Chambers S. Giving up (on) rights? The future of rights and the project of radical democracy. American Journal of Political Science, 2004. Vol. 48, № 2.
4. Dunn J. Democracy: The Unfinished Journey. Oxford, Oxford University Press, 1992.
5. Castoriadis C. Le monde morcelé. Paris, Seuil, 1990.
6. Laclau E., Mouffe Ch. Hégémonie et stratégie socialiste. Vers une radicalisation de la démocratie, Paris, Fayard, coll. «Pluriel», 2019. 320 p.
7. Mouffe Ch. Le paradoxe démocratique. Paris, Ensa, 2016.
8. Manin B. Principes du gouvernement représentatif. Flammarion. 2019.
9. Arendt H. De la révolution. Paris, Gallimard, 2012.
10. Rousseau J.-J. Du contrat social. Paris, Gallimard, 1964, III, 15.
11. Norval A. Radical Democracy. Encyclopedia of democratic thought, Routledge. 2001.

12. Lefort C. Essais sur le politique. Paris, Seuil, 1986.
13. Vitiello A. La démocratie agonistique: entre ordre symbolique et désordre politique, Revue du MAUSS, 2011. № 38, p. 213–234.
14. Breugh M. Thinking Radical Democracy. Imprint: University of Toronto Press, 2015.
15. Arendt H. La crise de la culture. Paris, Gallimard, 1972.
16. Lagroye J. La politisation. Paris, Belin, 2003.
17. Muldoon J. Arendt's revolutionary constitutionalism: Between constituent power and constitutional form, Constellations, 2016. Vol. 23, № 4.

REFERENCES:

1. Cohenet, J., & Fung, A. (2011). Le projet de la démocratie radicale. Raisons politiques, № 42.
2. Rosanvallon, P. (2006). La contre-démocratie. Paris, Seuil.
3. Chambers, S. (2004). Giving up (on) rights? The future of rights and the project of radical democracy. American Journal of Political Science, Vol. 48, № 2.
4. Dunn, J. (1992). Democracy: The Unfinished Journey. Oxford, Oxford University Press.
5. Castoriadis, C. (1990). Le monde morcelé. Paris, Seuil.
6. Laclau, E., & Mouffe, (2019). Ch. Hégémonie et stratégie socialiste. Vers une radicalisation de la démocratie, Paris, Fayard, coll. «Pluriel», 320 p.
7. Mouffe, Ch. (2016). Le paradoxe démocratique. Paris, Ensa.
8. Manin, B. (2019). Principes du gouvernement représentatif. Flammarion.
9. Arendt, H. (2012). De la révolution. Paris, Gallimard.
10. Rousseau, J.-J. (1964). Du contrat social. Paris, Gallimard, III, 15.
11. Norval, A. (2001). Radical Democracy. Encyclopedia of democratic thought, Routledge.
12. Lefort, C. (1986). Essais sur le politique. Paris, Seuil.
13. Vitiello, A. (2011). La démocratie agonistique: entre ordre symbolique et désordre politique, Revue du MAUSS, № 38, p. 213–234.
14. Breugh, M. (2015). Thinking Radical Democracy. Imprint: University of Toronto Press.
15. Arendt, H. (1972). La crise de la culture. Paris, Gallimard.
16. Lagroye, J. (2003). La politisation. Paris, Belin.
17. Muldoon, J. (2016). Arendt's revolutionary constitutionalism: Between constituent power and constitutional form, Constellations, Vol. 23, № 4.

The significance of political action in the theory of radical democracy

Pfaifer Yevhen Vladyslavovych

Postgraduate Student at the Department
of Political Science
Taras Shevchenko National University
of Kyiv
Volodymyrska str., 60, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0009-0006-1505-349X

The article presents the results of a comprehensive study of the scientific views of the classics of the theory of radical democracy regarding the understanding of political action and its significance in the functioning of democracy. The relevance of this study is due, on the one hand, to the lack of scientific developments of the selected issues in domestic scientific circles, and on the other one, to the direct connection of the radicalization of democracy in the theoretical dimension with practical attempts to strengthen the political participation of citizens in public processes in the late 20th and early 21st centuries throughout the democratic world. The purpose of the study is to reveal the essence of political action through the prism of the scientific views of theorists of radical democracy. This goal is detailed by a number of tasks: to identify the specifics of political action within the framework of the radical-democratic approach; to reveal its controversial content through the concept of conflict; to analyze its difference from political action in the context of the liberal-democratic paradigm. The methodological basis of the study was the bibliographical and systematic methods, as well as the structuralism approach. The first was used during the analysis of the reference scientific and research literature, the second – during its structuring, the third – to transcribe the thought process of the theorists of radical democracy. As a result of the conducted study, it was found that individual and collective autonomy is a condition for the implementation of political action, which, in turn, should be direct, and not represented by representatives elected by the people. Political action is critical in its content, questions institutions, decisions, practices, due to which political processes are rethought and adapted to updated social demands. At the heart of radical democracy is social conflict, which launches socio-political dynamics. Radical democracy is self-critical, which allows it to initiate the process of revising the rules and social institutions through which the autonomy of democratic subjects can be formed and function.

Key words: theory of radical democracy, political action, conflict, liberal democracy, political participation, political institutions.